

4. oktoobril 2018

Omandireformi uuringu ettevalmistamisest

Saadan eelnevaks tutvumiseks omandireformi komisjoni 23. oktoobri istungi päevakorras oleva ülevaate kavandatava omandireformi uuringu andmebaasi ettevalmistamisest. Ootame arvamusi ja ettepanekuid.

Lugupidamisega

Uku Hänni

Rahandusministeeriumi riigivara osakonna nõunik

Resümee

Vabariigi Valitsus tegi Rahandusministeeriumile ülesandeks tellida uuring vara õigusvastase võõrandamise ning omandireformi läbiviimise käigus ilmnunud probleemide ja nende leevendamisevõimaluste kohta. Uuringu käigus õiguslike, sotsioloogiliste või muude küsitluste läbiviimiseks tuleb luua mõjutatud isikute andmekogu, koondades tähelepanu kahele sihtrühmale – 1) üürnikele, kellel puudus võimalus oma eluruumi erastada ja 2) okupatsioonivõimu poolt represseritutele, kellele osaks saanud ebaõiglus ei leidnud omandireformi käigus piisavat heastamist.

Uuringu andmekogu on põhilises osas koostatud: tagastatava ja kompenseeritava vara registri aadressandmete ja rahvastikuregistri isikuandmete sidumise teel loodud andmekogus on 5143 tagastatud elamu aadressi. Neil aadressidel elanud isikute arv, kelle tänapäevased kontaktandmed on õnnestunud kindlaks teha, on 1994. Kohalike omavalitsuste arhiivide baasil moodustatud tööandja eluruumide ja sotsiaalkorterite andmekogu sidumine rahvastikuregistriga on ette valmistamisel. Selles andmekogus on 2297 eluruumi aadressi, ent veel ei ole teada, kui paljude inimeste kontaktandmetega õnnestub aadressandmed siduda. Andmekogu lõplik koosseis selgub pärast kriitilist ülevaatamist ja vigade parandamist koostöös rahvastikuregistriga, ent selles sisalduvate isikute ligikaudset arvu ehk uuringu maksimaalse valimi suurust on juba praegu võimalik usaldusväärset hinnata.

Represseritute andmekogu eraldi koostamist ei vaja – uuringuteks on võimalik kasutada Sotsiaalkaitse Infosüsteemis säilitatavaid andmeid.

Vabariigi Valitsuse omandireformi komisjon esitas k.a veebruaris valitsusele ettepaneku tellida akadeemiline uuring omandireformi käigus ilmnunud probleemide ja nende leevendamisevõimaluste kohta, koondades erilise tähelepanu kahele mõjutatud isikute sihtrühmale – 1) üürnikele, kellel puudus võimalus oma eluruumi erastada ja 2) okupatsioonivõimu poolt represseritutele, kellele osaks saanud ebaõiglus ei leidnud omandireformi käigus piisavat heastamist. Komisjoni ettepanekud olid ajendatud mõlemat sihtrühma esindavate kodanikuühenduste – Eesti Üürnike Liidu ja represseritute ühenduse Memento taotlustest. Valitsus kiitis ettepaneku heaks ja tegi Rahandusministeeriumile ülesandeks luua mõjutatud isikute andmekogu, mille baasil on võimalik teostada statistilisi,

õiguslaseid, sotsioloogilisi ja muu suunitlusega uuringuid. Taolise andmekogu olemasolu ja kättesaadavuse seadsid uuringus osalemise eeltingimuseks avalik-õiguslikud ülikoolid, mille poole pöördusime ettepanekuga osaleda võimalikus riigihankes. Ülikoolid ei pea võimalikuks uuringu objektiks oleva andmekogu loomist uuringu enda raames, pidades seda tehniliselt liiga töömahukaks ja aeganõudvaks ülesandeks.

Rahandusministeeriumi koostatavas andmekogus on isikute nimed, isikukoodid, kontaktandmed ja omandireformi mõju iseloomustavad tunnused (mõjutatud isiku kategooria). Taolise andmekogu koostamine ja töötlemine vajab Andmekaitse Inspeksiooni luba juurdepääsuks isikuandmetele.

Valmiskujul taolist andmekogu olemas ei ole ja selle koostamine nõuab mitmete riiklike registrite, dokumendiregistrite ja arhiivandmete sidumist ning töötlemist. Nendeks on:

- 1) Rahvastikuregister – sisaldab isikute nimesid, isikukoode ja kontaktandmeid.
- 2) Pärimisregister – sisaldab pärijate nimesid.
- 3) Tagastatava ja kompenseeritava vara register (TKVR) – sisaldab tagastatud eluruumide aadresse, kuid ei sisalda andmeid seal elanud isikute kohta.
- 4) Sotsiaalkaitse Infosüsteem – sisaldab represseeritute nimesid ja kontaktandmeid.
- 5) Kohalike omavalitsusüksuste arhiivid ja dokumendiregistrid – sisaldavad andmed tööandja eluruumide, ühiselamute, sotsiaalkorterite ja muudel põhjustel erastamisele mittekuulunud eluruumide kohta.
- 6) Riigivararegister – sisaldab andmeid riigi omandis olevate eluruumide kohta, mille hulka kuuluvad ka algselt tööandja eluruumidena arvele võetud elamud ja korterid.

Rahandusministeerium sai AKI loa 27. juulil 2018 (Otsus isikuandmete töötlemiseks teadusuuringus nr 2.2.-1/18/31). Luba hõlmab ka delikaatsete isikuandmete töötlemist, sest uuringus võidakse teha küsitlusi eestkostet vajavate isikute kohta. (Mõnel juhul võib olla tegemist teovõimetute inimestega, kes ise küsitlusele vastuseid anda ei saa.)

Isikute kategooriad, kelle andmeid töödeldakse või võidakse töödelda:

- 1) Tagastatud eluruumide üürnikud ja nendega koos elanud perekonnaliikmed.
- 2) Tööandja eluruumide (sh ühiselamute) üürnikud ja nendega koos elanud perekonnaliikmed.
- 3) Sotsiaalkorterite üürnikud ja nendega koos elanud perekonnaliikmed.
- 4) Muudel põhjustel erastamisele mittekuulunud eluruumide üürnikud ja nende perekonnaliikmed.
- 5) Okupatsioonivõimu poolt represseeritud isikud.
- 6) Kõikide loetletud kategooriate isikute (mõjutatud isikute) surma korral nende pärijad.
- 7) Mõjutatud isikute teovõimetuse korral nende eestkostjad.

Andmetöötluse peamine sisu on erinevaist allikatest saadud aadressandmete sidumine isikuandmetega ja isikute kontaktandmetega. Erandiks on Sotsiaalkaitse Infosüsteemist saadavad andmed represseeritute kohta, kus isikuandmed on juba seotud kontaktandmetega – s.t uuringuks vajalik andmekogu on juba sisuliselt olemas.

Loodav andmekogu antakse üle uurijale, kes teostab selle baasil vajalikke statistilisi uuringuid ja küsitlusi. Küsitlustest osavõtt on vabatahtlik. Kui valimisse sattunud isik ei soovi küsitluses osaleda, siis ta jääb sellest kõrvale ja anonüümseks. Pärast valimisse sattunud isikutega kontakteerumist ja küsitluste läbiviimist andmekogu umbisikustatakse isikuandmete kaitse seaduses ettenähtud korras. Umbisikustatud kujul võib andmeid säilitada ja edasistes uuringutes kasutada kuni 10 aastat. Ent uus EL üldine andmekaitse määrus näeb ette ka võimaluse andmete

hilisemaks dekodeerimiseks ehk nn depseudonümiseerimiseks. Kui meie siseriiklik isikuandmete kaitse seadus depseudonümiseerimise võimalust toetab, on loodavat andmekogu võimalik tulevikus kasutada algmaterjali või kontrollandmestikuna, juhul kui seadusandlikul teel luuakse erastamisele mittekuulunud elamute üürnike register.

Senine tegevus

Rahandusministeeriumi tegevus andmekogu koostamisel on kulgenud kahes liinis: 1) TKVR-is olevate tagastatud elamute aadresside, 2) kohalike omavalituste arhiivides leiduvate töandja eluruumide ja sotsiaalkorterite aadresside sidumine rahvastikuregistris olevate isikuandmete ja kontaktandmetega. Täiendava tööjõuna oleme kaasanud AS Andmevara endise töötaja, kes on aastakümneid tegelema omandireformi registrite töötlemisega.

Riiklikus omandireformi registris – TKVR-is registreeritud aadressandmed on enamikul juhtudel adekvaatsed, sest nende abil tuvastati vara tagastamise menetlustes tagastatava vara koosseis. TKVR baasil moodustatud andmekogus on **5 143** tagastatud elamu aadressi, millele vastab **57 050** aadressikirjet (korterinumbrit) rahvastikuregistris. Viimases moodustavad aga ballastina märgatava osa n.ö tühjad aadressid, mis on sattunud andmekogusse registri tehniliste iseärasuste ja mitmesuguste kõrvalefektide (antud aadressil tehtud uusarenduste või ümberehituste, nurgamajade kaksikaadresside vm põhjuste) tõttu. Leitud aadresside koguarvu ei saa seetõttu kasutada uurimisobjekti iseloomustava näitajana. Vara tagastamise aegse aadressiga seotud isikunimede arv on **31 170**. Isikuid, kelle tänapäevased kontaktandmed on seni õnnestunud kindlaks teha, on **19 994**. Tuleb arvestada, et osa kontaktandmetest on ebatäpsed või vananenud, kuna elukohavahetusest ei informeerita rahvastikuregistris alati õigeaegselt. Märgatav osa (10 597) inimestest, kes elasid vaadeldavais eluruumides nende tagastamise ajal, on tänaseks surnud. Siit tuleneb otsustamist vajav küsimus, kas loodavat andmekogu tuleks laiendada isiku pärijatega, kes uuritava reformiperioodil erastamisele mittekuulunud eluruumis ei elanud, samuti veel elus olevate kuid teovõimetute isikute eestkostjatega? Ehkki surnute osakaal andmekogu algnimekirjas on märkimisväärne, ei ole meie arvates suurt vajadust nende pärijaid uuringusse hõlmata. Andmebaasi otstarbeks on olla infoallikaks sotsioloogiliste ja muude küsitluste läbiviimisel ning pärijate puhul ei ole üldiselt tegemist vahetult reformiprotsessis osalenud ja vajalikku infot omavate isikutega.

Käsil on andmekogu kriitiline ülevaatus, täiendamine ja vigade parandamine koostöös rahvastikuregistriga. On ilmne, et kõiki TKVR-is registreeritud tagastatud eluruumide aadresse ei õnnestu automaatse andmetöötluse teel siduda rahvastikuregistri aadressandmetega. Põhjuseks on aadresside ebatäpsus TKVR andmetes, eri aegadel aset leidnud aadressimuudatused ja rahvastikuregistri keerukas kujunemisprotsess. Rahvastikuregistri andmete täpsus on pidevalt suurenenud, kuid varasemate perioodide kohta käivate andmete tuvastamine nõuab uurimuslikku käsitlust ja võib osutuda väga töömahukaks. Varem on kirjalikes allikates tagastatavate eluruumide üürnike ja nende pereliikmete arvuks hinnatud umbes 70 000 isikut. Teadmata selle hinnangu saamisviisi ja täpsust, võime seda käesoleva andmekogu algnimekirjas registreeritud 31 170 isikunimega kõrvutades pidada küllaltki tõepäraseks.

Andmeid töandja eluruumide ja muudel põhjustel erastamisele mittekuuluvate eluruumide kohta võib leida peamiselt kohalike omavalitsuste arhiividest, sest elamureformi ja eluruumide erastamist viisid läbi valdavas osas kohalikud omavalitsused. Ehkki ka riigi omandisse jäi hulk töandja eluruumi, mis registreeriti riigivararegistris, pidi nende vormistamiseks töandja eluruumina nõusoleku andma asukohajärgne kohalik omavalitsus. Seega oli töandja

eluruumide seadustamine täielikult kohaliku omavalitsuse kontrolli all. Kui tagastatud elamute puhul on tegemist enamasti selgepiirilise olukorraga, siis ülejäänud erastamisvõimaluseta eluruumide puhul tekib mitut laadi küsimusi ja raskusi andmete saamisel ja tõlgendamisel. Meie üleskutsetele otsida oma arhiividest andmeid erastamisele mittekuuluvate eluruumide kohta vastas umbes ¼ kõigist omavalitsustest ning reaalselt oleme andmeid saanud viiest omavalitsusest, mille hulgas on enamik meie suuremaid linnu – Tallinn, Tartu, Pärnu, Kohtla-Järve ja Narva. Osa tööandja eluruumide kohta käivaid andmeid pärineb ka riigivara registrist. Rahvastikuliselt on kaetud ligi pool kogu riigist. Paljud omavalitsused ei ole esitanud andmeid tööandja eluruumide ja sotsiaalkorterite kohta põhjusel, et haldusreformi käigus tehtud ümberkorralduste tõttu on arhiivid alles korrastamata.

Kohalike omavalitsuste arhiivide baasil moodustatud andmekogus on **2 297** eluruumi aadressi, mille hulgas domineerivad tööandja eluruumid. Vähesel määral on andmeid ka sotsiaalkorterite ja lammutamisele kuulunud eluruumide kohta, kuid vaatluse alt on välja jäänud juhtumid, kus üürnikega asustatud eluruumid sattusid puuduliku regulatsiooni või infovahetuse tõttu erastatava tööstusvara hulka ja üürnike erastamisõigust ei õnnestunud ennistada. Neid juhtumeid ei ole palju, ent nad on jäänud silmatorkavate näidetena (AS Suva korterid) omandireformi vastuolulisse ajalukku.

Veel ei ole selge, kui suur on andmekogu(de)sse koondatud mõjutatud isikute arv, sest paljudel juhtudel ei ole õnnestunud kogutud aadressandmeid konkreetsete isikutega siduda. Enam probleeme on aga põhimõtteliste laadi – kuidas üldse määratleda isikuid, kes kuuluvad nn mõjutatud isikute ringi, ehk teisiti öeldes – kuidas objektiivselt hinnata reformiprotsessis kantud ainelise või moraalse kahju suurus? Eluruumide erastamise seaduse kohaselt ei saanud erastada tööandja eluruumi, mille hulka kuulusid ka ühiselamud, samuti sotsiaalkortereid ja muul põhjusel välistatud eluruumi – näiteks lammutamisele minevaid. Tööandja eluruumidena on kirjas ka Kuremäe kloostri nunnade eluasemed, koolide ja asutuste ühiselamud jms. Koolide ja ülikoolide ühiselamutes elasid peamiselt õpilased ja üliõpilased, ent samades ühiselamutes elasid koos peredega ka noored õppejõud ja teenistujad, kellele ühiselamutuba oli ainus elukoht. Samuti üliõpilane, kes vähemalt oma õpingute lõpuks oli iseseisev täiskasvanud inimene, ei omanud enamasti võimalust mõnda eluruumi erastada. Ent ilmselt ei saanud tema ootused eelseisva reformiprotsessi suhtes olla võrreldavad varasema ühiskonnakorra reeglite kohaselt eluaseme omandanud üürniku ootusega, et tema majanduslik olukord ja kindlustunne suurte lootustega alanud muutuste käigus ei halvene. Sotsiaalkorteri puhul on tegemist eriotstarbelise, sotsiaalteenust pakkuva eluasemega, mille eraomandisse andmine ei ole asjakohane ning mille elanikul ei tohiks üldiselt tekkida ka vastavat ootust, ent faktiliselt tuli ette juhtumeid (näiteks Tartu linnas), kus inimene oli omandanud korteri asustusõiguse ja kohalik omavalitsus oli temalt vastu võtnud erastamisavalduse, kuid seejärel otsustanud jätta selle sotsiaalkorteriks. Need ja paljud muud – sh ka teistes reformivaldkondades kogetud näited viivad järeldusele, et formaalsete kriteeriumide alusel on üleminekureformides läbielatut hinnata väga raske.

Eluruumi staatuse määramisel on oluline fikseerida võrdluskuupäev või kontrollkuupäev, millal eluruum ei kuulunud erastamisele ning aadressandmete sidumisel isikuandmetega teha kindlaks isikud, kes sel kuupäeval elasid nimetatud aadressil. Tagastatavate eluruumide puhul on olukord üldiselt lihtne – kui ÕVVTK kohalik komisjon oli teinud otsuse vara tunnistamise kohta omandireformi objektiks, siis oli eluruumi edasine saatus enamikul juhtudel üheselt määratud. Tagastatava eluruumi puhul võibki võrdluskuupäevaks võtta kohaliku komisjoni (linna- või maakonnakomisjoni) otsuse kuupäeva. Muudel juhtudel on olukord keerulisem – tööandja eluruumi staatus sageli hiljem kaotati ja üürnikul oli võimalik korter erastada või

soodustingimustel välja osta. Fakt, et eluruum oli kunagi tunnistatud tööandja eluruumiks, ei tähendanud alati, et seda ei saanud erastada või müüa. Seetõttu ei ole otstarbekas valida võrdluskuupäevaks kuupäeva, millal kohalik omavalitsus otsustas jätta eluruumi tööandja eluruumiks või andis nõusoleku jätta riigile kuulunud eluruum tööandja eluruumiks. Võrdluskuupäevaks on kohane võtta eluruumide erastamise seaduses sätestatud tähtaeg, milleni oli üldse võimalik eluruumi erastamiseks avaldust esitada, sest kui isik elas sel kuupäeval üürnikuna tööandja eluruumis, siis ei saanud tal enam tekkida võimalust seda erastada. Tõsi küll, mõned omavalitsused müüsid kortereid pärast erastamistähtaaja möödumist soodustingimustel – erastamishinna või sellele lähedase hinnaga. Tagastatud eluruumide üürnikud võisid samuti omandada teise eluruumi asustusõiguse ja see erastada. (Näiteks Haapsalu linn on väidetavalt rahuldanud sel teel kõik tagastatud elumute üürnike eluasemevajadused.) Üleminekuaja reformiprotsessid olid keerukad ja väga raske on *a priori* kindlaks määrata isikuid, kellel tegelikult puudus võimalus korterit erastada. Ent eeltoodud näidetele viidates osutub veelgi keerukamaks küsimus, milliste põhimõtete ja kriteeriumide põhjal tuleks hinnata kahju, mida üks või teine taolisesse mõjutatud isikute kategooriasse arvatud isik on erastamisvõimaluse puudumise tõttu kannatanud – s.t kuidas jõuda käesoleva uuringu eesmärgini.

Kokkuvõttes nendime, et loodav andmekogu sisaldab potentsiaalselt laiemat isikute ringi, kui uuringu eesmärgid silmas peavad. Teiselt poolt ei hõlma andmekogu kõiki nn mõjutatud isikuid, sest paljudest kohalikest omavalitsustest ei ole võimalik saada andmeid tööandja eluruumide ja sotsiaalkorterite kohta. Samuti ei ole andmevigade tõttu võimalik tuvastada kõiki tagastatud eluruumide üürnikke ja nende pereliikmeid. Igal juhul on aga andmekogusse hõivatud isikute arv statistilises mõttes representatiivne uuringu läbiviimiseks. Iga asjakohatut või ambivalentset juhtumit, kui see satub uuringu valimisse, on võimalik küsitluse käigus välja selgitada ja hinnata. Andmekogu sobivus akadeemilise uuringu läbiviimiseks ei tähenda, et seda võiks käsitada mõjutatud isikute registrina nende isikute juriidiliseks tuvastamiseks. Taolist registrit on võimalik asutada üksnes seaduse alusel.

Juba andmete kogumine on iseenesest olnud kasulik õppetund, kuna see on avanud omandireformi keerukaid ja vastuolulisi tagamaid ning tõstatanud küsimusi, millega Rahandusministeerium oma tegevusvaldkondades otseselt kokku ei ole puutunud.

Järgmised sammud

- **Uuringu korraldamine – riigihange või komisjoni poolt moodustatud ekspertide töörühm?** Uuringu kitsamad eesmärgid on suunatud kahele sihtgrupile – erastamisele mittekuulunud eluruumide üürnikele ja represseeritutele, kuid nagu komisjon oma valitsusele esitatud vahearuanandes märgib, tuleks uuringu lähteülesanne formuleerida laiemalt, püstitades küsimuse, kas omandireform on õiguspärane rahvusvahelise õiguse mõttes ning soovides vastust küsimusele, kas reformide läbiviimisel on järgitud põhimõtet mitte kahjustada ühiskonnaliikmete seadusega kaitstud huve ega tekitada uut ebaõiglust, pidades silmas mitte ainult eluruumide erastamisel vaid ka omandireformi muudes valdkondades esinenud probleeme. Kokkulepitud plaan näeb ette riigihanke korraldamise, milles osaleksid avalik-õiguslikuid ülikoolid. Peamine motiiv ülikoolide eelistamisel oli tagada võimalikult kõrge akadeemiline tase ja erapooletus – s.t et uuring viidaks läbi n.ö *tabula rasa* põhimõttel ning seda teeksid peamiselt nooremate põlvkondade uurijad, kes ise ei ole osa võtnud omandireformi aluste väljatöötamisest ja rakendamisest. Eeldatavalt tuleksid kõne alla Tartu Ülikool, Tallinna Ülikool ja TalTech (varasem tehnikaülikool),

kellel on piisav kompetents uuritavas valdkonnas, mis hõlmab peamiselt õigusteadust, sotsioloogiat ja majandust. Ülikoolide hinnangul on uuring teostatav teatud riigipoolsete tingimuste täitmise korral ligikaudu ühe aasta jooksul ja maksumusega suurusjärgus 100 000 eurot.

Riigihanke turu-uuring ja suhtlus ülikoolidega on aga viinud tõdemuseni, et taolise uuringu läbiviimise võimalikkusesse suhtutakse reservatsioonidega. Ülikoolides endis ei tarvitse olla piisavalt spetsialiste, kes võiksid taolises uuringus osaleda ja uuringu töörühma tuleks kaasata spetsialiste muudest ülikoolidest või asutustest. Asjatundjaid juriste ja teadlasi on aga võimalik leida peamiselt kas omandireformi aluste omaaegsete autorite või oponentide hulgast. Kokkuvõttes tundub, et tellides riigihanke korras uuringu mistahes ülikoolilt, võime tagada uurijate kõrge akadeemilise taseme, kuid ei tarvitse tagada näivat või ka tegelikku erapooletust ning selle uuringu sõnum ei tarvitse olla ühiskonna enamiku ehk teisiti öeldes – valijate ja nende valitud seadusandja jaoks veenev. Uurijad peaksid suutma rääkida keeles, mis on arusaadav meie praeguse ühiskonna valitsevatele keskmistele ja noorematele põlvkondadele. Ülikoolid, kellega pidasime läbirääkimisi, väljendasid arvamust, et kitsalt fokuseeritud uuring ei paku neile huvi ja kõne alla tuleks üksnes laia haardega ja sügavuti minev omandireformi analüüs võrdluses teistes üleminekumaades toimunud analoogiliste protsessidega. Samuti on ülikoolid avaldanud arvamust, et uuringu maksumuse ja ajakulu vähendamiseks ei peaks nad täitma töömahukaid tehnilist laadi ülesandeid – näiteks korraldama sotsioloogilisi küsitlusi, vaid neid võiks eraldi korraldada uuringu tellija vastavate uuringufirmade vahendusel. See tähendab, et oluline osa uuringu läbiviimisest jääks tegelikult Rahandusministeeriumi kanda. Ka korralduslikus mõttes võib uuringu tellimine riigihanke teel osutada problemaatiliseks. Nimelt on üks võimalikest uurijatest teatanud, et ei ole nõus osalema konkureerivas pakkumises, teine jällegi peab võimalikuks, et ei esita üldse pakkumist, juhul kui uuringu lähteülesanne ei osutu huvipakkuvaks või teostatavaks (näiteks vajaliku kvalifikatsiooniga spetsialistide puudumise tõttu). Kolmas turu-uuringus osalenud ülikool suure tõenäosusega ei osale riigihankes, kuna käsitletav valdkond ei haaku tema põhitegevusega. Seetõttu on tõenäoline, et tuleb korraldada kahevooruline hange ja meie poolt etteantud tingimustel esitab pakkumise ainult üks ülikool või ei esitata ühtki pakkumist.

Kokkuvõtteks: uuringu tellimine riigihanke teel ei tarvitse olla kõige otstarbekam või üldse teostatav viis eesmärgile jõuda.

Mis oleks alternatiiv? Käesolev omandireformi komisjon kui Vabariigi Valitsuse seaduse alusel tegutsev valitsuskomisjon omab ise õigust taolisi uuringuid korraldada, luues selleks vastavaid töörühmi ja kaasates nende töösse eksperte komisjoni liikmete konsensusel. Komisjoni ja Rahandusministeeriumi koostöö ekspertidega oleks vahetu ja interaktiivne, võimaldades töö käigus formuleerida uuringu eesmäärke ja otsustada põhimõttelisi küsimusi. Selline töövorm oleks paindlikum ning tõenäoliselt ka kiirem ja odavam kui uuringu tellimine riigihanke teel. Vajaduse korral võiks Rahandusministeerium sõlmida ekspertidega töövõtulepingu ja uurimiserühma tegevust rahastada. Küsimus on, kas komisjon suudab vajaliku üksmeelega need eksperdid leida, kuid seda võimalust võiks kaaluda.

- **Represseeritute probleemipüstitus.** Omandireformi ehk täpsemalt öeldes – omandisuhete reformi üks eesmärk oli vägivaldselt katkestatud omandiõiguste taastamine, ent mitte võlaõiguslike suhete – sh üürisuhete taastamine. Represseeritud ei saanud sageli oma endist elukohta tagasi, sõltumata sellest, kas nad olid seal elanud omaniku või üürnikuna ja sageli

ei lubatud neid isegi endisesse kodulinna elama asuda. Kahtlemata oli tegemist ebaõiglusega, kuid omandireformi õiguslikes raamides ei olnud seda võimalik käsitleda. Arvestades kogu pikaajalises reformiprotsessis sageli esitatud kaebusi, on repressseeritute puhul omandireformi kontekstis oluline asjaolu ka see, et vallasvara ei kuulu üldiselt omandireformi aluste seaduses defineeritava tagastatava ja kompenseeritava vara hulka. Kui üldjuhul natsionaliseeriti peamiselt kinnisvara – maa ja hooned ning tootmisvahendid, ent kodune vallasvara jäi inimestele alles, siis repressseeritutelte konfiskeeriti küüditamisel sageli ka vallasvara (kunstiteosed, raamatukogud, muu kodune vara, liiklusvahendid), mille väärtus võis olla väga suur. Taolise vara tagastamist või kompenseerimist näevad meie seadused ette ainult piiratud ulatuses – üksnes sümboolse kindlasummalise hüvitisena, kuid kohtuotsuse põhjal on seda siiski vähemalt ühel teadaoleval juhul tagastatud. Meie kohtupraktikas on jõutud seisukohale, et asjaolu, et võõrandatud vara ei kuulu omandireformi objektide hulka, ei tähenda, et seda ei oleks võimalik tagastada või hüvitada muul alusel. Et selles valdkonnas valitseb teatav õiguslik määramatus või „hall tsoon“, see ilmnes väga selgesti vaidlustes kirikutelt võõrandatud vallasvara – eelkõige Niguliste kiriku ja Petseri kloostri kunsti- ja sakraalvara üle, mis ei ole seniajani leidnud lõplikku lahendust.

Repressseeritute probleemid peaks komisjon suutma täpsemalt formuleerida, eelkõige repressseeritute endi kaasabil. See on kiireloomuline ülesanne, sest inimeste arv, kes vahetult kannatasid repressioonide tõttu või olid nende tunnistajaiks, jääb järjest väiksemaks.

Koostanud: Uku Hänni (uku.hanni@fin.ee; 611 3439)